

6. Frymier A.B. A model of immediacy in the classroom / A.B. Frymier // *Communication Quarterly*. – 1994. – Vol. 41. – P. 454–464.
7. Graham E.E. The association between the relational teaching approach and teacher job satisfaction / E.E. Graham, R. West, K.A. Shaller // *Communication Reports*. – 1992. – Vol. 5. – P. 11–22.
8. Kelley D.H. Effects of immediacy on recall of information / D.H. Kelley, J. Gorham // *Communication Education*. – 1988. – Vol. 37. – P. 198–207.

ІДЕЯ ЄДНОСТІ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ В ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ М.О. КОРФА

Попельнюх О.І.

В статті розглядається система педагогічних принципів просвітницької діяльності М.О. Корфа. До них включаються вимоги народності та врахування антропологічних засад і гуманістичних ідей, необхідність поєднання виховання й навчального фактору. Особливо актуально. Є думка вченого щодо практичного значення знань для учнів і батьків.

Ключові слова: єдність теорії і практики, педагогічна система, просвітницька діяльність, народні школи.

ИДЕЯ ЕДИНСТВА ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ В ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ М.О. КОРФА

Попельнюх А.И.

В статье рассматривается система педагогических принципов просветительской деятельности Н.А. Корфа. В их состав включаются требования народности и учет антропологических основ и гуманистических идей, требование единства обучения и воспитания. Особенно продуктивной является его мысль о практическом значении знаний для жизни учащихся и их родителей.

В педагогічних поглядах М.О. Корфа важливе місце посідає ідея єдності теорії і практики навчання. На його думку, ці школи мають стати захистом від можливих рецидивів неписьменності. Пропонуючи зробити повторювальну школу трирічною, М.О. Корф розробляє для неї попередню програму, в якій утілений концентричний метод, що відповідає основним положенням його педагогічної системи.

До методологічних належать і такі положення, як: єдність теорії і практики та антропологічний аналіз засад педагогіки, її загальної гуманістичної направленості.

При вивченні робіт М.О.Корфа та його досліджень можна скласти чітку систему педагогічних принципів і методологічних засад, якими він рекомендує оволодіти кожному вчителю та вихователю. Зупинимось на деяких з них.

1. Вимога народності означала для М.О. Корфа не тільки навчання рідною мовою, але й урахування особливостей довкілля як з погляду його стану та вивчення, так і з боку його збереження. Народ завжди дбав про землю, на якій живе, яку використовує для ведення господарства, а старші покоління плекали надію на адекватну підготовку дітей і молоді до успішної освітньо-професійної підготовки особистості. В основу успішності навчання дітей покладалась турбота про їх всебічний і гармонійний розвиток – фізичний, моральний, естетичний, загально-культурний.

2. Антропологічні засади педагогіки М.О. Корфа розглядав з позиції гуманістичних ідей, про що в сучасних умовах пишуть і говорять і академіки, і вчителі, і викладачі вищих навчальних закладів.

3. Поєднання навчання і виховання на основі відбору наукових знань про людську особистість і її можливості може стати характерною передумовою національного характеру школи. Останнє забезпечується історико-педагогічним аналізом змісту навчання, використання рідної мови як мови освіти, навчання та спілкування, що найкращим способом впливає на розуміння значення розвитку природних здібностей дітей та необхідність їх удосконалення та гармонізації з довкіллям.

4. Ідея єдності теорії й практики освітнього процесу в творчості М.О. Корфа виходить далеко за межі не тільки виховного спрямування навчання, але й спрямовується на ставлення до учнів.

5. Таким чином, методологічні ідеї М.О. Корфа значною мірою спрямовувались на майбутнє, що є актуальним для нас сьогодні.

Проведене дослідження виявило, що серед новаторських прийомів, застосованих М.О. Корфом, є побудова всієї навчальної програми за принципом «від найлегшого до найважчого». Проте і тут педагогом були внесені корективи, засновані на факті, що багато учнів залишають школу після другого, а в деяких випадках і після першого року навчання, оскільки батьки, переконавшись в умінні дітей читати й писати, вважають, що на цьому програму навчання можна закінчувати. Виходячи з цього, М.О. Корф пропонує розподілити учбовий матеріал за роками навчання таким чином, щоб кожен рік за наслідками навчання представляв самостійне ціле. Це дасть змогу залишити хоч який-небудь продуктивний результат для того учня, який покине школу раніше трьох років.

Широка освітня перспектива, акцентування на користі навчання в першу чергу для самих учнів, детальний аналіз конкретної ситуації в народній освіті – ось основні моменти педагогічної програми педагога-просвітника, який намагався пов'язати вітчизняні реалії з традиціями світової педагогічної думки. М.О. Корф вважає, що розподіл учбового матеріалу за роками навчання, так само як і вся навчальна програма школи, повинні витікати зі знайомства з обстановкою школи. Необхідно враховувати як потреби учнів, так і їхніх батьків. Але при цьому не слід випускати з уваги педагогічних вимог.

І на сьогодні не втрачає значення його книга «Русская начальная школа». Окремий розділ «Русской начальной школы» присвячений шкільній дисципліні та порядку класних занять. Стара палична педагогіка й напіввійськова дисципліна пригнічували особистість дитини й принижували її моральні почуття. На противагу їм педагог пропонує таку постановку шкільної справи, яка припускає радісну участь школяра в усіх заняттях і хвилинах відпочинку. Грунтуючись на низці наведених прикладів. М.О. Корф змальовує широку програму навчання, звертаючись, а самперед, до вчителя – перш за все до його таланту вихователя. За глибоким переконанням М.О. Корфа, час розлучитися з методами фізичних покарань і шкільної дисципліни, тобто до такої поведінки з дітьми, яка встановлює в школі бадьорість духу і прихильність до школи й учителя. Якщо вчитель відчуває себе нездатним на

таке ставлення до дітей, то він краще поступить, обравши собі іншу діяльність.

Разом з тим, педагог зазначає, що для встановлення нової дисципліни необхідно не тільки вчителю змінити установи на навчання дітей, але й батьки по-новому мають поглянути на процес навчання, вказуючи на нього як на радісну, а не тяжку працю, від якої неодмінно потрібно ухилитися. Запроваджуючи в сільській школі нові принципи педагогіки, М.О. Корф виносить їх на розгляд широкого загалу. Щонайперше він застерігає читача від хибної думки, що з ласкою і веселістю не поєднується порядок у школі. Педагог переконаний, що навпаки: «Досвід свідчить, що в школі тим більше порядку, чим бадьоріші діти, чим з ними краще обходяться, і тому все *більшого* морального впливу на учнів досягне талановитий вчитель».

Дослідження змісту посібника виявило, що показовим для педагогіки М.О. Корфа є прийом поставки питання до всього класу. Цим педагог значно випередив сучасні розробки в рамках курсу «Логіка» для вищої школи України. (див. підручники з логіки). Учитель, пропонуючи питання, звертається до всього класу, а потім називає того учня, який повинен відповідати. Тільки таким чином, переконаний педагог, можна виховати уважність учнів. Якщо ж раніше назвати учня, а потім запропонувати питання, то буде зайнятий справою тільки один названий учень. Разом з тим автор критикує і так звану «болячку підказування», коли слабкі учні привчаються слухати підказки успішних замість того, щоб думати самостійно.

Отже, в цілому програма вироблення дисципліни в школі підтверджує новаторські педагогічні принципи М.О. Корфа, відданість яким він не втомлюється щоразу висловлювати. Педагог був свідомий того, що не страх і нудьга, а тільки любов до вчителя і розважливість, можуть виховувати успішних учнів і таку шкільну дисципліну, яка вчить. Увесь час, що проводиться учнем у школі, має щохвилини впливати на нього, розвиваючи в ньому почуття й розум.

За даними нашого дослідження, одне з чільних місць у роботі посідає питання, з якої мови починати навчання. Пропонуючи читачу відповіді на питання, з якою метою людина вчиться читати. Позначивши дану мету як розуміння прочитаного, М.О. Корф заключає, що навчання грамоти слід починати з тієї мови, яка доступніша учням і яку легше

зрозуміти. Виходячи з цього, він підводить до думки про те, що «читачу, ймовірно, не важко визнати, разом з нами, що слід починати навчання грамоти з тієї мови, якою дитина говорить».

У зв'язку з цим варто зазначити, що М.О. Корф у 1867 році видав «Руководство к обучению грамоте по звуковой методе». Його звуковий метод, розроблений і випробуваний на практиці, був також упродовжений у школах, що знаходились під його опікуванням. Цей метод рекомендується педагогом до застосування на практиці на відміну від методу буквоскладового. Навчивши в Олександрівському повіті Катеринославської губернії за чотири роки більше п'яти тисяч учнів за своїм посібником за один місяць читання і письму, М.О. Корф всіляко підкреслює вигідність і швидкість такого способу навчання. Він рекомендує його всім сільським учителям, наводячи факти про те, що особи, щойно навчені грамоти по даному посібнику, з успіхом навчають безграмотних.

Варто також зазначити, що актуально звучать наведені М.О. Корфом відмінності звукового методу від буквоскладового. Причому, педагог підкреслює, що навчання за звуковим методом містить у собі педагогічно-виховні моменти. Так, приміром, він указує на такі його переваги: а) звукове навчання грамоти, постійно звертаючись до розуму, а не до пам'яті, постійно напружуючи розумові здібності учня, розвиває його, тоді як буквоскладовий метод притупляє дитину, обтяжуючи її пам'ять; б) учень, навчений по звуковому методу, не може забути механізму читання, тому що він не завчив, а зрозумів; в) буквоскладовий метод витрачає три зими, тобто не менше 15 місяців на засвоєння учнем механізму читання, а звуковим методом затрачається на це всього *один* місяць.

Полемізуючи з К.Д. Ушинським, який вважав, що з навчанням механізму письма й читання не слід поспішати й успішним можна вважати засвоєння навичок за шість місяців, М.О. Корф пропонує звукову методику. Він пише, що якби К.Д. Ушинський «вшанував застосуванням наше «Руководство к обучению грамоте», то переконався б у тому, що як би він не тягнув даного учня, займаючись з ним хоч тільки по чверті години в день, він не протягнув би довше, ніж два місяці, й учень його навчився б читання й письму не за шість місяців, а за два. Як бачимо, розуміння прочитаного стає визначальним у методі навчання читанням

«по Корфу». Вона спрямована на те, щоб учень, який тільки-но навчився поєднувати звуки в слова, вже усвідомлено розумів прочитане.

Детально розглядаючи інші посібники для читання (Паульсона, Главінського, Ушинського і ін.), підкреслюючи їх сильні й слабкі сторони, М.О. Корф все таки надає перевагу власному «Руководству», ґрунтуючись на практичному досвіді його використання.

Як уже наголошувалось нами раніше, «Руководство к обучению грамоте» до часу написання «Русской начальной школы» було вже досить популярним. Воно пройшло серйозну апробацію в різних регіонах Росії і серед різних верств населення і скрізь демонструвало відмінні результати.

Аналіз змісту посібника «Русская начальная школа» показав, що велику увагу з методичної точки зору педагог приділяв умінню правильно будувати учбові заняття, постійно чергувати вправи в читанні й письмі. Крім того, основою навчання він вважав постійне повторення пройденого.

Ще один педагогічний прийом М.О. Корфа – це турбота про те, щоб усі були приблизно рівносильні за успішністю. Тільки коли матеріал засвоєний самими відстаючими учнями, можна просуватися далі в засвоєнні нового матеріалу.

Міркуючи про найдрібніші деталі навчання учнів механізму читання, педагог звертає увагу на положення про швидкість читання, що сформувався в безпосередньому практичному досвіді. На відміну від інших вітчизняних укладачів підручників і посібників з навчання грамоти він переконаний, що швидкість читання досягається тільки читанням нечитаного. Читання ж прочитаного раніше сприяє лише виразності, але не швидкості. Такі положення М.О. Корф висловлював на вчительських з'їздах, заохочуючи вчительський загал до нової методики проведення занять.

М.О. Корф виходить з розуміння, що усвідомленість читання й навчання мови за допомогою читання є тими навичками, які незамінні в народній школі. У цьому М.О. Корф також виступає новатором у методиці навчання, підкреслюючи, «що свідомість читання припускає одночасне здійснення двох процесів: читання й засвоєння незнайомого змісту книги». Для цього педагогом пропонується й розробляється

ряд питань, що спрямовують і розвивають увагу учня та примушують його самостійно й свідомо мислити.

Отже, ми маємо підстави стверджувати, що М.О. Корф формулює новаторську мету навчання читанню в народній школі. На його думку, читання повинно розвинути в учнів нові поняття, розширити їхній світогляд і навчити тим словам, за допомогою яких ці поняття можуть бути виражені. Крім того, читання повинно зробити доступною для учнів книжну мрву, яка багато в чому відрізняється від розмовної. (1)

Даній меті й мають сприяти всі вироблені автором і підтверджені досвідом прийоми в «Русской начальной школе». Виразність читання, пояснювальне читання, читання про себе, читання рукописного тексту вимагає такої книги для читання, яка б відповідала новому педагогічному баченню, що його пропонує М.О. Корф. Всі ці, на перший погляд, незначні й другорядні, але конче важливі безпосередньо в процесі навчання питання детально розробляються автором у різних книгах і статтях.

Виділяючи як кращі зразки педагогічної літератури книги К.Д. Ушинського «Родное слово» і «Детский мир», М.О. Корф водночас обмежує їх застосування першим роком навчання. Він підкреслює нагальну потребу в такій книзі для читання, яка б оперувала поняттями, речами й предметами, що зустрічаються в селянському побуті і безпосередньо знайомі учням. У такій книзі могли б повною мірою використовуватися принципи корисності, застосуванні на практиці та наочності. Як показав наш аналіз, завдяки цим принципам і набула згодом широкого поширення книга «Наш друг».

Слід відзначити важливість застосування основних принципів навчання читанню і для інших мов, зокрема, для церковнослов'янської. Як говорить М.О. Корф, «прийоми, вказані мною раніше для вправлення дітей у швидкості, виразності читання і в читанні про себе, застосовані до навчання всякою мовою». (1) Таким чином, універсальність методики навчання читанню допомагає учню в межах програми народної школи оволодіти не тільки російською, але й церковнослов'янською мовою. Це викликає пошану з боку селян і будить в самому учневі глибоке свідоме релігійне почуття. У перспективі ж шляхом самоосвіти учень буде цілком здатний оволодіти і рідною мовою, наприклад, українською. (1)

Таку ж передову методику розробляє М.О. Корф і стосовно навчання письма, яке проводиться паралельно навчанню читання. На думку педагога, механізм письма або письмо, в вузькому значенні цього слова, полягає не в тому, щоб уміти *переписати* що-небудь, а в тому, щоб уміти зобразити буквами *звуки, що вимовляються*. Уміти писати «з пропису» означає навчитися малюванню або кресленню букв, але зовсім не механізму письма. Мета його полягає зовсім не в умінні наслідувати тому, що лежить перед очима, не у відтворенні написаного. Воно полягає в умінні передати почутий звук так, щоб той, хто написав, або хтось інший міг прочитати по написаному саме те слово, що прозвучало.(1)

Дана методика дозволяла учням сільської школи набагато швидше навчитися письму, ніж це відбувалося раніше. Виключалася також поява таких учнів, які вміють читати, але не вміють писати, що теж було дуже поширеним. Наводячи вправи на вироблення чіткості та краси почерку, педагог разом з тим підкреслює і безпосередньо педагогічне, виховне й дисциплінуюче значення такого виду навчання. Навчаючи чистописання, вчитель розвиває руку й окомір учнів, їх смак, привчаючи їх до порядку й чистоти. Отже, за переконанням педагога, чистописання належить до учбових предметів, що виховують учнів, і тому вже заслуговує на повну увагу вчителя.(1)

Свідомість письма також зумовлює методи навчання, які, як тільки дітьми засвоєна достатня кількість букв, припускають численні вправи на самостійне складання слів, або, як називав М.О. Корф, «творення слів».

Ефективність запропонованого педагогом комплексу вправ була безперечною і разюче відрізнялася за термінами і змістовному наповненню від результатів старої школи. Тому М.О. Корф, ґрунтуючись на власному досвіді перевірки результатів навчання, міг стверджувати: «Місяців за три після вступу безграмотних до школи, тобто місяців півтора після того, як вони засвоїли письмову азбуку, новачкам уже під силу передати своїми словами, на папері, зміст легенької казочки, розказаної їм учителем у класі, ... згодом учні висловлюють письмово те, що не розказане усно, *але прочитане їм уголос учителем, пишуть твори на задану тему; останнє можливе вже на четвертому або п'ятому місяці навчання*.

Виходячи з цього, М.О. Корф говорить навіть про те, що краще навчити селянського хлопчика вільно висловлювати свою думку на папері, хай він при цьому і допускатиме в правописанні негрубі орфографічні помилки. Таке вміння стане в нагоді і в подальшому житті і сприятиме самоосвіті і розвитку навичок письма. Для цього служить і методика навчання правопису, спрямована на досягнення навичок не-свідомо правильного письма. Подібну методику рекомендує М.О. Корф і при навчанні лічби, причому підкреслює переваги нової системи, яка дозволяє пояснити учням не тільки десяткову, але й двійкову системи рахунку. Це можливо за допомогою пояснення поняття про число і поступового переходу від конкретного до абстрактного шляхом застосування наочності й системи навідних запитань.

Ще одним важливим елементом педагогічної системи М.О. Корфа є акцент на наочному навчанні, що дозволяє формувати правильне початкове уявлення про предмет реальної дійсності та виділяти абстракцію числа. Педагог для пояснення своєї думки наводить наступний показовий приклад: «Пояснійте в сільській школі, не показавши картинки, десятки разів при читанні, що називається диваном, комодом, яких селянський хлопчик не бачив, і ви звертатиметесь тільки до пам'яті його, яка легко зрадить; прийде деякий час після ваших тлумачень – і ви з жахом почувете, від учня, який не бачив дивана і знав ці меблі тільки з описів ваших, що диван – білизна. Покажіть у сільській школі зображення дивана на картині – і контури дивана настільки відобразяться в мозку дітей, що вони ніколи не забудуть, що таке диван, тому що вони бачили, якщо не саму річ, то зображення її». (1, 187)

Разом з тим, педагог вважав, що наочність необхідна не тільки при навчанні читання й письма, але й при вивченні елементарних основ історії, географії та фізичних знань. Тобто вона повинна застосовуватися впродовж усього курсу навчання в народній школі, оскільки допомагає закріплювати та підтверджувати одержані знання. Він переконував, що *всьяке* початкове навчання: читання, письмо, лічба, Закон Божий, природознавство, повинно бути *наочним*, для того щоб не зробитися *абстрагованим* і тим самим не перестати бути доступним для дитячого розуміння.

Визнаючи мету навчання в том, щоб дитина навчилася свідомо ставитися до всього, що її оточує, педагог робить акцент не на за-

учуванні, а на свідомому запам'ятовуванні матеріалу, який подається вчителем. До наочного навчання М.О. Корф відносить той матеріал, який, наприклад, розглядатиметься в сучасному курсі «Логіка» в розділі «Поняття». Так, він загострює увагу на порівняннях і їх багатстві, даючи низку вправ для розвитку такого роду умінь і навичок. Далі автор дає вчителю деякі рекомендації, які повинні допомогти при виділенні учнем істотних і неістотних ознак при порівнянні предметів. Він вводить у викладання так зване «пояснювальне читання» і бесіди, покликані розвинути логічну культуру мислення дитини.

Приділяється увага в курсі початкової школи і кресленню планів, дається поняття про масштаб. Педагог додає до програми навчання «міроведеніє» – предмет, існування якого в початковій школі ще раз свідчить про високий гуманістичний ідеал педагога-просвітника. Виходячи з твердого переконання про загальноосвітній характер школи, він закликає бачити в селянському хлопчиківі *людину* і не позбавляти його відомостей, потрібних *будь-якій* людині. (1, 120)

Далі, розглядаючи питання про поєднання фізичних знань з релігійною картиною світу, автор вирішує його в тому сенсі, що пізнання природи та її закономірностей не відокремлює, а навпаки наближає дитину до усвідомлення Бога й божественного. Необхідно відзначити, що цілий підрозділ посібника названий педагогом як «Морально-релігійні бесіди вчителя з учнями». Підкреслюючи значення таких бесід, М.О. Корф відокремлює їх від безпосереднього викладання Закону Божого. Він пише, що вчитель, як вихователь, не може уникнути морально-релігійних бесід з учнями, якщо взагалі школа повинна виховувати своїх учнів. Інша справа – викладання Закону Божого, який, як предмет спеціальний, надається виключно священику або особі на вибір духовного начальства. (1, с. 212) Завдання виховати гідних, свідомо й морально розвинених громадян проголошується М.О. Корфом як основна мета створення та розвитку народної школи. Йї педагог присвятив своє життя і закликає народних учителів наслідувати його в здійсненні цієї мети. Навчання Закону Божого, навчання співу, особливості викладання іногородцям і дорослим детально розглядаються в «Русской начальной школе».

Ще тільки проектуючи утворення недільної школи, М.О. Корф уже відзначав її основну педагогічну мету. Вона має полягати в тому,

щоб після відвідин недільної школи дорослий міг читати й розуміти будь-яку книгу популярного змісту. Сам навчальний процес необхідно урізноманітнювати і пристосовувати до потреб саме дорослого, а не дитини, загострюючи увагу на проблемах, що безпосередньо стосуються побуту учнів.

Безумовним нововведенням М.О. Корфа з'явилася пропозиція про організацію читалень при недільних школах. У додатках до посібника він подає список більше ста сімдесяти сучасних джерел, які можуть допомогти селянину в самоосвіті. Такий бібліографічний покажчик педагогічної та учбової літератури був корисним як для учнів недільних шкіл, так і для самих народних учителів.

Спеціально відзначаючи неможливість передбачати у програмі початкової школи час для навчання ремеслам, М.О. Корф обстроює свою думку про передчасність такого навчання із загальнопедагогічних позицій, вважаючи ремісничу школу наступним етапом освітнього ланцюжка. У зв'язку з цим педагог писав, що реміснича школа повинна складатися з двох частин – майстерень і школи; перші повинні переважати над останньою для того, щоб реміснича створила ремісників. Хай у ремісничу школу поступлять хлопці, що закінчили курс у початковій школі; хай такі учні відвідують ремісничу школу протягом чотирьох років, не менше десяти місяців щороку. Хай вони за цей час проводять у майстернях не менше 6 годин на день, і лише одну годину присвячують науковому навчанню. Хай на чолі такої школи стане технік, а не педагог, учитель же хай буде вихователем учнів, – тоді реміснича школа дасть результати. (1, с. 233-234)

Окремий розділ М.О. Корф присвячує спостереженню за викладанням, у якому дає цінні практичні рекомендації членам повітових рад, попечителям початкових народних училищ, одним з яких він був сам. Педагог розуміє «спостереження за викладанням» не в поліційному й канцелярському, а у власне педагогічному сенсі. Він підкреслює, що це вимагає спеціальних навичок і підготовки, водночас розкриває власне прогресивне розуміння ролі попечителя народної школи. М.О. Корф пише, що мета спостереження заключається в тому, щоб запобігти й виправити педагогічну помилку вчителя в школі. Воно має допомогти йому порадою, з огляду училищ винести досвід у навчанні, який може стати в нагоді не тільки своєму повіту, але цілій Росії. Цей досвід, пе-

ревірений спостереженнями в інших повітах, допоможе виробити дидактику *російської* початкової школи, застосовану до існуючого побуту. Педагог переконаний, що таке спостереження за викладанням «може бути доручене земством тільки педагогу, чи знайде воно його в своєму середовищі, чи запросить його здалеку».(1, с. 238)

Для досягнення такої мети М.О.Корф пропонує програму планомірного дослідження стану викладання, яка включає перевірку учнів, зразкові уроки, іспити. Причому, він бачить попечителя як досвідченого лікаря-консультанта, а народного вчителя як лікаря-практика. Вони спільно виробляють програму педагогічних і освітніх дій, зустрічаючись восени й весною, тобто на початку і по закінченні навчального року. М.О. Корф заперечує практику раптової появи перевіряючого на іспиті й підкреслює, що учні повинні сприймати екзаменаційне випробування як привід показати свої знання перед перевіряючим і своїми часто безграмотними батьками. Після закінчення трирічного курсу навчання він пропонує видавати свідоцтво замість інших форм заохочення, оскільки вони не повною мірою винагороджують витрачені дитиною зусилля, а лише показують відмінності в здібностях учнів.

Для контролю за знаннями учнів і порівняння їхніх успіхів М.О. Корф передбачає порівняльні відомості про успіхи, зразки яких наводить у Додатках. Заповнення їх дозволяє проконтролювати як якість знань учнів, так і рівень педагогічної майстерності вчителя. Це дозволяє робити статистичний і порівняльний аналіз для вироблення кращої стратегії освіти й виховання.

Як дієвий засіб безпосереднього контракту народних учителів між собою і впливу на хід навчання М.О. Корф пропонує проведення регулярних учительських з'їздів. Педагог підкреслює, щоб вони обов'язково проводилися всередині навчального року. На його думку, найголовніша користь з'їздів полягає в тому, що кожний з учителів, вислухавши те, що досягнуте його побратимом, почерпає мужність і корисні уроки для себе самого в досвіді особи, йому рівної за знаннями й підготовкою до справи.(1, с. 246) Закінчує педагог свою роботу закликком не зупинятися на досягнутому, вказуючи, що запропоновані ним заходи необхідні в теперішній ситуації. У майбутньому основні зусилля слід спрямувати на створення вчительських семінарій, які випускатимуть

підготовлених учителів, в ті, у свою чергу, зможуть підняти справу народної освіти на необхідну висоту.

За даними нашого дослідження, посібник «Русская начальная школа» отримав високу оцінку педагогічної громадськості та земських установ. Так, наприклад, М.Л. Песковський наводить лист М.О. Корфу учителя З. Ахаткіна (1870), в якому той, зокрема, пише: «...звітами своїми та книгою «Русская начальная школа» Ви принесли мені таку користь, яка може бути зрозуміла тільки тим, хто коротко знайомий зі становищем парафіяльних учителів». В Ухвалах Бердянських повітових зборів відзначається, що після виходу у світ цієї дорогоцінної на той час книги шкільна справа в повіті отримала новий поштовх. Висока оцінка посібнику дається й у «Систематическом обзоре русской народно-учебной литературы» (1878). Зокрема зазначається, що хоча з деякими окремими питаннями книги можна не погодитись, але вона являє собою капітальне явище й до цього часу визначається кращим і єдиним посібником з училищезнавства в сучасній педагогічній літературі. (1, с. 91)

На завершення аналізу посібника «Русская начальная школа» хочемо навести слова професора Московського університету Юркевича, які характеризують її саме як теоретичну працю. У поданні на обрання М.О. Корфа почесним членом Московського університету він писав, що твори педагога з методики народних шкіл, як, наприклад, «Русская начальная школа», мають такі беззаперечні достоїнства, що вони могли б одержати високу оцінку й у сфері європейської педагогічної літератури. (1, с. 91)